

UFA VİLAYETİ BELEBEYEV UYEZDİ'NDEKİ BAŞKURTLARIN VE KREŞİN TATARLARININ HALK TEDAVİ YÖNTEMLERİ*

N.F. KATANOV**
Çev. SÜMEYRA ÜNAL***

Öz: Halk hekimliği; tıbbın gelişmediği çağlarda, insanların kendi özel çabalarıyla hastalıkları tedavi etme yöntemidir. Yılların deneyimi ve bilgi birikimi ile meydana gelen halk hekimliğini, içinde bulunduğu toplumun kültürel, dini ve sosyo-ekonomik durumu oldukça etkilemektedir. Modern tıbbın dahi yararlandığı şifalı bitkiler ve karışımlardan oluşan ilaçları içeren halk hekimliği tedavileri olsa da bilimsel temele dayanmayan, batıl inançların ekonomik zorluklar ve eğitimsizlikle birleşmesi neticesinde ortaya çıkan; kötü ruhu kovma, kandırma, okuma-üfleme, hastalık ile konuşma ve müsebbibi olan kötü ruhu ikna ederek uzaklaştırmaya çalışma gibi yöntemler de uzun süre insanlık tarihini meşgul etmiştir. Batıl inanç ritüellerindeki nesnelere karmaşık, nispeten az çalışılmış bir sözlü halk sanatı türüdür. Örneğin hem Başkurt hem de Tatar inanışında en tehlikeli hastalıklardan biri olan göz değmesi (nazar), çocuk ölümlerine karşı kötü ruhu kandırmaya çalışma, vücudun herhangi bir yerindeki ağrıya karşı hastalığa (hastalık nezdinde kötü ruha) beddua etme ve geri gelmemesi için yalvarma gibi uygulamalar dilden dile, halk geleneği şeklinde din adamlarının da tasdiki ve tedavi teşebbüsleri ile süregelmiştir.

* (Bu referat) 26 Ocak 1899 yılında Genel Kurul'a sunulmuştur. Eserin tam künyesi için bkz. N.F. Katanov, "Narodniye Sposobi Leçeniya u Başkir i Kreşyonnıh Tatar Belebeyevskago Uyezda Ufimskou Gubernii", *Izvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskou Üniversitete*, T. XVI. Vıp. 1, Tipo-litografiya İmperatorskago Kazanskogo Üniversiteta, Kazan 1900, s. 1.

** Prof. Dr. N.F. Katanov (1862-1922) soyu Hakasların Sagay oymağına dayanan; yüksek öğrenimini St. Petersburg'da tamamlanmış; Grekçe, Latince, Fransızca, Almanca ve Rusça bilen, Türkoloji alanının en önemli simalarından biridir. 1888-1892 yıllarında Saint Petersburg Coğrafya Cemiyeti'nin görevlisi olarak Sibirya ve Doğu Türkistan'da araştırmalarda bulunduğu sırada ve sonrasında tuttuğu notlar ve edinimleri, yıllar boyunca alanında liderliğini koruyan, Sibirya Türklerine ışık tutan eşsiz kaynaklara temel oluşturmuştur. Bkz. M.S. Kaçalın ve İsmail Türkoğlu, "Katanov, Nikolay Fyodoroviç", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2022, ss. 28-29.

*** Sümeyra Ünal. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi. smyra.unal.iu@gmail.com ORCID No: [0000-0003-3316-1655](https://orcid.org/0000-0003-3316-1655)

Bu çalışmada N.F. Katanov, ikinci tip halk hekimliğini yani sözlü gelenekle nesilden nesile aktarılan, Türk toplumunun dinî inançlar ve halk hekimliği kavşağında uyguladığı tedavi yöntemlerini açıklamaktadır.

Anahtar kelimeler: Başkurtlar, Kreşin Tatarları, Geleneksel Tedavi Yöntemleri, Din-Tıp ilişkisi, Katanov, Halk Hekimliği.

FOLK TREATMENT METHODS OF BASHKURDS AND NURSERY TATARS IN BELEBEYEV UYEZD OF UFA PROVINCE

N.F. Katanov

Abstract: Folk medicine; It is a method of curing diseases by people's own special efforts in the ages when medicine was not developed. The cultural, religious, socio-economic and social situation of the society in which it is located affects the folk medicine, which is formed with years of experience and knowledge. Although there are folk medicine treatments that include medicinal herbs and mixtures that even modern medicine benefits from, it is not based on a scientific basis, and emerged as a result of the combination of superstitions with economic difficulties and lack of education; Methods such as expelling the evil spirit, deceiving, reading-blowing, talking with the disease, and trying to get rid of the evil spirit by persuading the culprit have also occupied the history of humanity for a long time. Objects in superstition rituals are a complex, relatively understudied form of oral folk art. For example, practices such as eye contact (evil eye), which is one of the most dangerous diseases in both Bashkir and Tatar beliefs, trying to deceive the evil spirit against the death of children, cursing the disease (bad spirit in the presence of illness) against pain in any part of the body, and begging not to come back. It has continued with the approval and treatment attempts of the clergy in the form of folk tradition.

In this study the folk medicine that N.F. Katanov explains is the second type, that is, the treatment methods applied by the Turkic society at the junction of religious beliefs and folk medicine which is handed down from generation to generation by oral tradition.

Keywords: Bashkirs, Kryashen Tatars, Traditional Treatment Methods, Religion-Medicine Relationship, Katanov, Folk Medicine.

Giriş

1897-1898 yıllarında fark ettim ki Ufa Vilayeti'ndeki Belebey Uyezdi'nin Başkurlarının ve Kreşin Tatarlarının iki tür tedavi yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan ilki dinin (İslam'ın ve Hristiyanlığın) öğütlerinin, diğeri ise tecrübe ve deneyimin yönlendirdiği kısmen gerçek tıbbi kısmen uydurma uygulamalara (batıl inançlara) dayanan tedavi yöntemleridir. Bu makalede esas olarak ikinci yöntemi ele alacağım, zira ilki zaten iyi bilinmektedir.

Başkurlar gibi Kreşin Tatarlarının da uygulaması özenle takip edildiğinde tüm hastalıklardan değilse de en azından birçoğundan kurtulmaya yarayan bazı inançları ve simgeleri vardır. Hem Başkurlara göre hem de Kreşin Tatarlarına göre birçok hastalık, bazıları erkek, bazıları kadın olan habis ruhlardan kaynaklanır. Bu ruhlara karşı her iki boyun da halk ilaçları vardır. Ancak (yaşlı kadınlar dahil olmaksızın) yaşlıların ifadesine göre bu tedavi yöntemleri her zaman işe yaramamaktadır. Onlara göre ruhlara karşı hastalıkları iyileştirmenin en etkili yolu; Başkurlarda mollaların, Kreşin Tatarlarında da din adamlarının edeceği duadır. Yaşlıların düşüncesine göre Rus nüfusunun gelişi ile son 20-30 yıl, birçok ruh, halkı rahatsız etmek gibi kötü huylarını bırakarak bölgeyi terk etmiş, daha elverişli yerlere gitmiştir. Mesela Belaya Nehri'nin *vodyanoyu*¹ artık kendini neredeyse hissettirmez hale gelmiştir; ya eskisinden daha ılımlı hale gelmiştir ya da artık orada da değildir. Bazı Başkurlar ve Tep-terler² beni, *vodyanoyun* hareketsizliğinin nedeninin Belaya Nehri'ne düzenli

¹ *Vodyanoy*; Slav mitolojisinde su elementinin tehlikenin ve olumsuz şeylerin vücut bulmuş hali olan kötü bir ruhtur (Kötü su ruhu). Çoğu zaman bir hayvanın özelliklerine sahip (yani eller yerine pençeleri veya kafasında boynuzları olan) bir insan figürüne sahiptir. Genellikle uzun sakallı ve yeşil bıyıklı, yaşlı ve çirkin bir adam kılığında görünür. Kadın cinsi su ruhları da vardır ve bunlara *Vodyanitsa* denir. Bunların kötü niyetli ölümler, yani deniz kızları gibi olup kötü bir şekilde ölmüş ya da öldürülmüş kişilerin ruhlarının kötü ruh haline gelmiş hali olduğu düşünülür. *Vodyanitsa*lar, *vodyanoy*larla evlenirler. *Vodyanoy*lar siyah renkle ilişkilendirilir. *Vodyanoy*'un Kara bir keçiyi (ya da) kara bir horozu *Vodyanoya* kurban etme ve O'nun sevdiği kara hayvanları su değirmenlerinde tutma geleneği vardır. Yaygın inanışa göre *Vodyanoy*, insanları suyun derinliklerine çeker, yüzen insanları korkutur ve suda boğar. Elsanelere göre *Vodyanoy* kurbanını bir dereден ya da kuyudan su içerken yakalar, esir aldığı bir kral ya da tüccarsa ondan rehin olarak bir erkek evlat talep eder. Bkz. E.M. Meletinskiy (Ed.), "Vodyanoy", *Mifologičeskiy Slovar*, İzd-vo Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva 1990, s. 127-128. (Ç.N.)

² *Tepterler*; kendilerine "Tipter" veya "Başkurt" diyen bir Türk halkıdır. Vambery'ye göre *tepte* ismi "dolaşmak" fiilinden türetilmiştir ve "gezginler" anlamına gelir. Radloff'un *Wörterbuch*'unda böyle bir fiilden bahsedilmez ve *tepter* kelimesi sadece "Orenburg hükümetine bağlı bir kabilenin adı" olarak aktarılır. 18. yüzyıla ait Rus belgelerinde *tepter* kelimesi bir kabile ismi olmayıp, "toprağı ve ailesi olmayan köylü" anlamına gelen *bobil'* (*бобиль*; Rus Devleti'nde 15. yüzyıldan 18. yüzyılın başlarına dek, arsasız olmayan [vergilerden muaf] köylülere verilen addır.)

sefer yapan Br. Yakimov Gemi Şirketi'nin olduğuna inandırdılar. Artık kocaman ormanlarda ve Ural'ın kollarında gezen habis ve yaramaz *Leşiy*lerin³ neredeyse yok olduğu varsayılabilir. Birçok ruh Ruslardan korktuğundan, Rus köylerinin olduğu yerlerde böyle ruhlar yoktur.

kelimesiyle ilişkilendirilir. Bkz. W. Barthold, "Teptyar", in *Encyclopaedia of Islam, First Edition (1913-1936)*, Ed. M. Th. Houtsma et al. URL: https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-1/teptyar-SIM_5733

Erişim tarihi: 04.03.2023; *Tepter* (Rusça Teptyar) kavramı, Güney Uralların veya İdil bölgesinin tarihi ve etnografyası ile uğraşanlar tarafından iyi bilinir. Tepterler ve Tepter kelimesinin anlamı üzerine iki temel açıklama R.N. Rahimov ve R.İ. Yakupov tarafından yapılmıştır. Rahimov'a göre Tepterler, *pripuşçennik* (17.-20. yüzyıllarda topraksız Başkurtlar, Tatarlar, Çuvaşlar, Mariler vesair halkın topraklarına taşınan diğer milletlerden oluşan Başkurdistan nüfusunun bir grubudur.) statüsünde bile yasak vergisinin yükünü kaldıramayan Başkurtlardır. Vergi yükünü kaldıramamaları yüzünden Başkurt topraklarını terk etmiş ve yavaş yavaş "reddedilen", "kovulan" anlamına gelen Tepterler (Teptyarlar) adını almışlardır. Yarı göçebedirler. Rahimov'a göre daha sonra İdil ve Kama bölgelerine gelen göçmenler Tepter grubuna katılmıştır. Bu sebeple Tepterler zamanla etnik olarak karışık bir grup haline gelmiştir. Yakupov ise Tepter adını "defter" kelimesine bağlar. O, 17. yüzyılda Tepterlerin varlığını ayrı bir sosyal grup olarak kaydeden hiçbir belge olmadığını öne sürmektedir. Bu fikrin temeli 17. yüzyılda Tepterlere ait maaş defterlerine rastlanmamasıdır. Bir fikre göre Başkırıya'da halihazırda oturmuş olan Türk geleneğine göre Başkurtlara yasak ödeyen *pripuşçennik*lere ya da bu verginin ödenmesine yardım edenlere Tepter adı verilmektedir. Yine Yakubov'un ifadesi ile 17.-18. yüzyılların başında Başkurt topraklarına daha yakın yerlerde, Tepterlerin bünyesinde bulunan özellikle nüfus sayımı döneminde kasıtlı olarak Başkurt gibi davranan Çeremişler, Çuvaşlar, Votyaklar, Tatarlar kendilerini her zaman Başkurt gibi göstermişlerdir. Tepter adı; *bobiler*in Başkurtlara daha yakın olan bir kısmı için kullanılan, Başkurtların içtimai terimlerinden biri olarak algılanabilir. Tepter adı "Tepter Yasakı" adıyla 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren resmi evraklarda karşımıza çıkmaya başlamıştır. Ancak bu ifadenin de Tepterlerin maaş durumunu belirtmek için kullanıldığı doğrulanamamış, ifade standart olana kıyasla daha az yasak ödeyen Başkurt *votçennik*lerin (Muskovit Rusya'da büyük toprak sahibine verilen ad) maaşlarına atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Bkz. G.H. Samigulov, "Teptyari i Teptyarskiy Yasak v XVII - Naçale XVIII Veka", *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No. 24(379), Vıp. 66, 2015, ss. 25-30. (Ç.N.)

³ *Leşiy*; Doğu Slav mitolojisinde insana düşman bir orman ruhudur. Hatta ormanın vücut bulmuş halidir. *Leşiy*, ormanın ve hayvanların sahibidir. Hayvan derisi giymiş ve hayvanî fiziksel özelliklere sahip olan *Leşiy* olumsuz öğelerle anılır. Elbisesinin sol tarafını sağına bağlamış, sol pabucunu sağ ayağına geçirmiş tuhaf bir yaratıktır. Lanetli bir kişinin ya da kötü bir ölümle ölmüş bir adamın kötü niyetli ruhu olduğuna inanılır. Kahkahasıyla insanları korkutabilir, çocukları alıp götürülebilir, insanları yoldan çıkarabilir. *Leşiy*den korunmak için ormanda bir şey yenmemeli veya beraberinde ormana bir "ganimet" götürmelidir (bu ganimet kabuğu soyulmuş ıhlamur ağacı parçasıdır) veya ayakkabısının iç tabanını ters çevirmek gibi birtakım önlemler alınmalıdır. E.M. Meletinskiy (Ed.), "Leşiy", *Mifologičeskiy Slovar'*, İzd-va Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva 1990, s. 310. (Ç.N.)

Başkurların Tedavi Yöntemleri⁴

Tedavi yöntemlerini sıralamadan önce nelerden kaçınılması gerektiğine dair birkaç söz söyleyeceğim:

Akşamları yere düşmemek (düşmemeye çalışarak dikkatli yürümek) gerekir. Eğer bir kişi akşam vakti yere düşerse üzerine *Domovoy*⁵ ya da avlu ruhu⁶ oturur ve kişiyi hasta eder.

Özellikle yeni ölmüş bir kişinin defnedilmesinden sonra mezarlığa gidilmez. Çünkü o sırada orada yaktığı ateşin üzerinde gafil ve inançsız kişilerin ruhunu yakan bir cadı oturmaktadır.

Hamile kadının çocuğunun sağır ve dilsiz ya da hasta doğmaması için kadının kocası güneş battıktan sonra aynaya bakmamalıdır.

⁴ 1898 yılında *Deyatelya*'nın benim tarafından yayımlanan "Vraçebniye Sredstva u Başkir (Başkurların Tıbbi Tedavileri)" adlı makalenin 390.-391. sayfalarında tarif edilmiştir. Bu makale *Bratskaya Pomoşç*'ün 7 Eylül 1898 tarihli 36. sayısının 1656-1658'inci sayfalarında kimliği bilinmeyen biri tarafından yeniden yayımlanmıştır. Bkz. Katanov, *a.g.m.*, s. 2.

⁵ *Domovoy*; Slav mitolojisinde, ailenin normal yaşamını, insanların ve hayvanların sağlığını koruyan, doğurganlığı sağlayan, evin mitolojik efendisi ve koruyucusudur. Her evde bulunur. İnanışa göre *Domovoy*, büyükbaş hayvanlarla ilintilidir. Büyükbaş hayvanların doğurganlığını ve sağlığını korumasının yanı sıra hayvanları rahatsız edip eziyet de edebilir. *Domovoy*lar erkek olarak öne çıkarılsa da bu varlığın kadın muadilleri de vardır. Bazı durumlarda *Domovoy*'un karısı veya kızı, evin manevi sahibidir yani *Domovoy*'ün kendisidir. *Domovoy*'ün görüntüsü Güney Slavlarına göre *Stopan*'a (Güney Slavlarına göre her evde bulunan, yılan şekilli, iyi bir ev ruhudur. Aileyi tüm kötülüklerden korur ve evin manevi sahibidir. Yalnızca aileyi değil, ailenin tüm sülalesini korur.) ve *Domaşnyaya Zmeya*'ya (Ev Yılanı anlamına gelir. Slav mitolojisindeki başka bir koruyucu ev ruhudur ve *Domovoy*'la ilişkilendirilerek olumlu anlamlar atfedilir. Evin ölen ferdinin ruhu olduğu düşünülebilir ve asli görevi evin büyükbaş hayvanlarını korumaktır. Bkz. E.E. Levkiyevskaya, "Domaşnyaya Zmeya", *Slavyanskiye Drevnosti, Etnolingvistiçeskiy Slovar*, T. 1, Ed. N.İ. Tols'toy, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1995, s. 339.) çeşitli şekillerde ve işlevlerde benzerlik gösterir. *Domovoy*, ölen bir aile ferdi ile ilişkilendirilir. Onun gibi aileyi korumakla mükelleftir. Güney Slavların *Domovoy*'a dair farklı inanışları vardır. O bazen bir yılan, bazen bir gelincik, bazen bir kurbağa, bazen bir örümcek şeklinde temsil edilebilir. Yaşam alanı avlu, ahır, çöplük, samanlık, hamam veya evin özellikle kuzey tarafı olabilir. Çatı katında, soba arkasında, ocakta, oyuklarda, ön kapının eşiğinde duruyor olabilir. *Domovoy*'un meşgul edilmemesi gereken kendi yolu vardır. Eğer evde, *Domovoy*'ün sevdiği bir yerde yatarsanız hastalanabilirsiniz. O, davet edilmeden eski evini terk edemez ve yeni ev sahibine ve hayvanlarına eziyet etmeye başlar, hatta hayvanların ölümüne neden olur. Bkz. E.E. Levkiyevskaya, "Domovoy", *Slavyanskiye Drevnosti, Etnolingvistiçeskiy Slovar*, T. 1, Ed. N.İ. Tols'toy, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1995, ss. 120-124. (Ç.N.)

⁶ Makalede *dvorovoy duh* olarak geçer. (Ç.N.)

Göz Ağrısı: Eğer göz ağrıyorsa demlenmiş çay çöpünü bir beze koyup göze (hafifçe) bastırmak gerekir. Bu işe yaramazsa ayrıca yuvarlak biçimli iyi bir sabunla gözler yıkanabilir.

Baş Ağrısı: Baş uzun süre ağrıyan kişi mollaya gider. Molla bir kâğıda baş ağrısına karşı bir dua⁷ yazar, duayı okur, tükürür ve yana doğru üfler. Böylelikle ağrı kişiden gider.

Diş Ağrısı: Dişi ağrıyan kişi tütün içer ve ağrısı geçer.

Hıçkırık: Bir kişiyi hıçkırık tutarsa, bu, birinin o kişiyi andığına dalalet eder. Hıçkırığın henüz bir tedavisi yoktur.

Öksürük: Öksürmeye başlayan kişi biber yer ya da (bir şeye biberi karıştırarak) içer. Böylelikle öksürüğü kesilir.

Kan alma: Eğer bir kişinin kanı fazla ise (polisitemi) ve bu durum kişiyi rahatsız ediyorsa, bu kanın boşaltılması gerekir. Kan alma için en iyi zamanın, baharın tarlaların sürüldüğü vakitlerinin cumartesi günleri olduğu kabul edilir.

Ateşlenme: Ateşlenme, insanı ele geçiren kötü bir ruhtan başka bir şey değildir. Bu ruhu insandan çıkarmak için kişi uyurken yanına gitmek ve üzerine ivedilikle soğuk su dökmek gerekir. Böylelikle kötü ruh korkar ve kaçar. Bu farklı bir yöntemle de yapılabilir. Eğer ateşlenen kişi erkeksenin kendisi, kadın şeklinde bir oyuncak yapar. Eğer hasta kadınsa, tam tersi erkek şeklinde bir oyuncak yapar. Sonra, hasta kişi bu bebeği gömleğinin altına bağlar ve orada 1-2 gün tutar. Böylelikle ruh bu bebeği bir insan zannederek onun içine yerleşir. Sonra bu oyuncak sokağa atılır ve hasta kişi iyileşir.⁸ Ateş-

⁷ Tatarlar tarafından Kazan'da halen, farklı hastalıklara karşı (korunmak veya şifa bulmak için) on binlerce nüsha dua kitabı basılmaktadır. Bkz. Katanov, *a.g.m.*, s. 3.

⁸ Bahsedilen yöntemin bir benzeri de Uygurlarda, doğuştan zayıf, gelişemeyen çocuklar veya aynı dertten muzdarip yetişkinler için yapılır. Hasta, Şaman'ın huzuruna getirilir, eğer Şaman tarafından içine bir kötü bir ruh girdiği ya da bir dev tarafından karnına zarar verildiği söylenirse tedavi için bir kukla bebek ya da tasvir yapılır. Buna cin kuklası (gerçek adıyla Azâim kuklası) adı verilir. Belli hazırlıkların ardından bu kukla Şaman'a getirilir. Şaman tütsü yakar, dualar okur, kuklayı hastanın yanına koyarak kötü ruhu çağırır. Ruh geçirme adı verilen bu ritüelle kötü ruh kuklaya geçirilir. Sonrasında kukla, hasta yakınları tarafından aynı gece dört yol kavşağındaki bir ağacın dibine gömülür. Ancak, kuklayı gören kişi arkasına dönüp bakarsa kuklanın içindeki kötü ruh, kişiye tekrar musallat olur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Adem Öger ve Tugba Gönel, "Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri", *Turkish Studies*, C. 6, S. 4, 2011, ss. 233-248. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2821>

lenmeye karşı bir çare daha vardır. Bir yarasanın kanatları kesilir ve bir beze iliştilererek gömleğin altına yerleştirilir. Yarasanın korkuttuğu ateş kişiden defolur.

Burun Akıntısı: Eğer kişinin burun akıntısı varsa o kişiye biberli çay içerilir. Eğer bu ilaç fayda etmezse hastaya “matruşka” adında bitki çayı gibi demlenmiş bir bitki (*Origanum vulgare* L veya Türkçe adıyla keklik otu) içirilir.

Yanık: Bir kişinin eli ya da ayağı kaynar su ile haşlanırsa yanan bölgeye bolca odun yağı sürülür.

Şiş: Eğer bir parmak şişerse, şişliği alması için bu parmak iç yağına ya da gaz yağına bandırılır.

Mantar: Mantar, bazen ineğin yağı sürülerek tedavi edilir. Ancak en iyi şekilde Rus doktor tarafından tedavi edilir.

İshal: Bir kişi ishal olursa ona yabanmersini katılmış çay içirirler. İshal geçer.

Nazar: Eğer birini kıskanan kişi “*ay ne güzelsin! ne iyisin!*” derse, diğeri hastalanmaya, zayıflamaya başlar ve nihayetinde kem göz yüzünden ölebilir dahi. Ölümü önlemek için hasta kişiye ağır ağır yanan ağaç mantarı koklatılmalıdır.⁹

Delilik: Hafif derece deliliği olan kişi molların okuduğu Kuran ayetleri ile tedavi edilebilir. Ancak kişi ağır deliliğe sahipse yalnızca Rus doktor tedavi edebilir.

Köpek ısırması: Eğer kişinin eli ya da ayağı köpek tarafından ısırılmışsa, ısırılan bölgeye odun yağı sürülür ya da hayvan iç yağı ile kaplanır.

⁹ Nazar inancı Türk dünyasının diğer fertleri gibi Anadolu Türklerinde de var olup nazardan sakınmak ya da degen nazardan kurtulmak için yapılan birtakım ritüeller bulunmaktadır. Örneğin Nilgün Çıblak'ın aktardığına göre; Mersin'de nazar değdiren kişinin elbisesinden gizlice alınan bir parça, közün üzerindeki üzerlikle birlikte biraz yakılır. Kokusu da hem hastaya koklatılır ve hem de eve yayılır. Yine Nilgün Çıblak'tan aktarıldığı üzere (kişilerle yaptığı görüşmeler neticesinde bu verileri elde etmiştir) Diyarbakır'da susam yakılarak nazar değmiş hastaya koklatılır. Konuya ilişkin geniş bilgi için bkz: Nilgün Çıblak, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 15 (Bahar), 2004, ss. 103-125.; Orhan Acıpayamalı, “Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 20, S. 1-2 (Ocak-Haziran), 1962, ss. 1-40.

Çıban: Eğer bir kişide çıban çıkarsa, tavşan derisini alırlar, ondan küçük bir parça keserler. Sonra bu küçük parçayı kaynar suya batırırlar. Kaynar sudan çıkarttıkları tavşan derisinin çıplak kısmı çıbana gelecek şekilde hasta bölgeye sarılır. Tavşan derisi çıbanı dışarı doğru çeker (çıbanın kusmasını sağlar) ve kişi iyileşir.

Kreşin Tatarlarının Tedavi Yöntemleri

Başkurtlar gibi Kreşin Tatarları da birçok hastalığın, kişinin herhangi bir hatasını fırsat bilerek bunu kişiye yoksulluk, şanssızlık veya hastalık gibi kötü şeyler yapmak için kullanan kötü ruhlar yüzünden meydana geldiğine inanır. Tüm bunlardan (uğursuzluklardan) kaçmak için çok dikkatli olmak ve yaşlıların (yaşlı kadın ve erkekler) tecrübelerini yabana atmamak gerekir. Kötü alametlerin yanı sıra iyi olanları da vardır. Odun ya da mal yüklü el arabası, yolcuya sağlık ve şans getirir. Yoldan geçen bir yılan (da) yolcuya sağlık ve şans getirir; yolcuya doğru sürünerek gelen bir yılan ise hastalığa ve uğursuzluğa dalalet eder. Tarla işi zamanında tarladaki olukta ya da tarla kenarında uyumaz. Aksi halde uyuyan kişi hastalanır. Eğer akşam vakti herhangi bir kişi ayağı takılır ve yere düşerse kötü bir ruh üzerine atlar ve o kişi hastalanır. Hastalığı önlemek için üç kez tükürmek gerekir. Geceleyin aynaya bakılmaz. Aksi halde kişi kör olabilir. Başka birinin yerdeki tırnaklarına basan kişi hastalanabilir. Kim insanlar için iyilik isterse kesilmiş tırnakları toprağın altına gömmelidir. Birinin çocukları sık sık ölmekteyse çocukların uzun ömürlü olmaları için yeni doğan çocuk, pencereden babasına verilmelidir ve sorulmalıdır: “Çocuğu satıyorum! Almak istemez miydiniz?” Baba, çocuğu satan büyükanneye 3-5 kapık öder ve böylelikle önceki çocukları boğup öldüren *Domovoy*, çocuklara dokunmayı bırakır. Şimşekler; Tanrı'nın, ağaçların ve köpeklerin arkasına saklanma alışkanlığı olan kötü ruhları kovaladığı oklardan başka bir şey değildir. Bu nedenle ölüm veya hastalıktan kaçmak için fırtına sırasında bir ağacın ya da köpeğin yanında durulmaz. *Domovoy* genellikle doğum yapanları, meme emen bebekleri ve yetişkinleri boğar. Bundan kurtulmanın tek yolu duadır. Dağlarda ve vadilerde hem atları hem de insanları korkutan ve onlarda çeşitli hastalıklara neden olan ruhlar yaşar. At bu habis yaratıklardan birini görerek korkup durunca hemen balta veya bıçak alınmalı, istavroz çıkarılmalı, atın ve at arabasının çevresinde üç kez çizgi çizilmelidir. Ruh, kendisine şaka yapılmadığını anlar ve hemen kaçır. İnsanın içine girebilen, kasırga içinde oturan kötü ruh, insanın içine yerleşmezse en iyi ihtimalle onu hasta eder. Ondan korunmak için şunu söylemek gerekir: “*Merhametli Tanrı'nın Adıyla! Sana bize dokunmaman ve geldiğin yere gitmen için yalvarıyorum.*” ve

giden ruhun arkasından üç kez tükürtür. Hayvanların avlusunda, atları seven ve onların yeşillerini karıştıran bir ruh yaşar. Eğer bu ruh hayvanı sevmezse ona eziyet edebilir, hayvanın sahibinin hasta edebilir veya sıkıntı verebilir.

Güneşin batışından sonra *Vodyanoy* sık sık su kenarına gider, orada uzun kıvılcıklı saçlarını tarar. Ateşlenme, keyifsizlik ve üşütme bu ruhun işleridir. Bu sebeple akşamleyin nehirden ve bataklıktan uzak durmak gerekir. Büyük ormanlarda, insana adıyla seslenen ve sonra onu öldürene kadar gıdıklayan bir ruh dolaşır. Bu yüzden ormanda gezerken son derece dikkatli olunmalıdır, onun çağrısına cevap verilmemelidir. Kızamık ve çiçek hastalığı, hamamda yaşayan çok tehlikeli bir ruhun sebep olduğu hastalıklardır. Bu yüzden kızamık ve çiçek hastalığından muzdariplerin hamama götürülmemesi gerekir. Çünkü bu ruh kendi evinde yani hamamda bulunmaktadır ve sonunda insanı mahvedebilir. Eğer kişi burada belirtilen tüm noktalarda dikkatli olursa, o zaman zaten kendini çeşitli hastalıklardan büyük oranda korur. Şimdi, çoktan hastalanmış Kreşin Tatarlarının kendilerini nasıl iyileştirdiklerine bakalım.

Karın şişliği: Bir kişi karın şişliği yaşadığında, bir oklava alınması ve 9 kere şunun söylenmesi gerekir: “*Uzaklaşsın, Uzaklaşsın...!*”. Ve her tekrarda hafifçe (hastanın) karını tarafına tükürmek gerekir.

Hastalığın Geri Dönmesi: Hastalığın geri dönüşünü engellemek için bir geyik boynuzu parçası alınır ve haçla birlikte boyna takılması gerekir.

Göz Ağrısı: Eğer kişinin gözü sızlayacak denli ağrıyorsa gözlerine yılan derisi bağlanır. Çünkü bu hastalık “Yılanların Şahı”nın işidir. Bundan sonra yılan derisine şunlar yedi kez bazen üç kez söylenir: “*Merhamet Sahibi Olan Tanrı'nın Adıyla! Yuvarlak yılan, bakır renkli yılan, yalvarırım git! Eğer gitmezsen kafana vururum!*”. Sonra hastalık yılan derisine geçer ve gözler iyileşir. Eğer bu yol işe yaramazsa, yol kenarlarında yetişen bir bitkinin pürüzsüz bir yaprağını alırlar ve ona aynı sözleri söyleyerek göze bağlarlar.

Fıtık: Ağrıyan bölgeye doğru üç kere şu söylenir. “*Güçlü fıtık, sert fıtık, buradan git! Eğer gitmezsen seni bitiririm!*”. Eğer fıtık geçmezse bu sefer aynı sözleri votkaya ya da tuzlu suya söylerler ve onu hasta kişiye içirirler.

Kan Alma: Kan kişiyi rahatsız ettiğinde alınır. Kan alma için en uygun zaman küçülen ay¹⁰ dönemidir. Yaşı kırkı geçenlerden kan alınmamalıdır.

¹⁰ Küçülen ay fazı, son dördünden sonraki ve dolunaydan bir önceki dönemdir. (Ç.N.)

Kanama: Eğer birinin eli balta ya da bıçakla kesilirse kanı durdurmak için ağrıyan (kanayan) bölgeye şu sözler söylenmelidir. *“Kırmızı iğneyle, kırmızı iplikle kız dikişiyile dikerim (seni)! Bakır iğneyle, bakır iplikle, bakır dikişle dikerim (seni)! Demir iğneyle, demir iplikle, demir dikişle dikerim (seni)!”*. Bu sözlerden sonra kan ivedilikle durur.

Ateşlenme: *Vodyanoy*, insanoğluna karşı her türlü kötü şeyi icat ettiği için kişi bunlara karşı elinden gelen ne varsa bulmaya çalışır. Bu nedenle ateşlenme, farklı şekillerde iyileşir. Atın çene dişlerinden birini yerinden çıkarılıp gün ışığı gösterilmeyerek hastanın boynuna asılır. Diğer bir çare de hastanın boynuna, canlı bir saksığanın ağzından koparılan dilin asılmasıdır. Üçüncü çare; hastanın insana yarayabilecek herhangi bir şey alması ve onu başının ve gövdesinin etrafında 3 kez dolaştırması ve sonra bu nesneyi sokağa atmasıdır. Böylelikle ateşlenme, nesneyle birlikte sokağa gider ve nesneyi sokaktan alan kişiye geçer. Dördüncü çare; hasta, yalnız başına birkaç saç teli ve tırnak keser, bunları bir bastonun çatlağına saklar ve bastonu insanların görmediği bir vakitte sokağa atar. Böylelikle ateşlenme de sokakta kalır. Beşinci çare; hastanın boynuna yarasa asılmasıdır. Altıncı çare; ateşlenme ruhu (sebebi olan kötü ruh) Yılan Şahı’ndan korktuğundan, yeni öldürülmüş bir yılan hasta kişinin konyuna aniden koyarlar, hasta korkar ve şifa bulur.

İşe(yeme)me: Kişi sık sık ancak az idrar yapabilme sorunu yaşıyorsa, işe yaramaz bir süpürge bulunmalıdır ve süpürgeye 1-3 kez işenmeli ve o esnada şu sözler söylenmelidir: *“Bu, gerçek bir şifa olsun! İlet bitsin ve yüzyıl sonrası dek geri dönmessin!”*. Başka bir çare de ev sahibi yokken *pamilo* (помело; Baba Yaga’nın öne çıkan figürlerinden biri olan süpürgeci bir benzeridir.) almak ve üzerine 1-3 kez işemektir. Üçüncü çare; insanlar yokken sabana ya da pulluğa işemektir. Dördüncü çare; insanlar yokken işe yaramaz bir tekerleğin deliğine işemektir. Beşinci çare; akar suyun içinde yüzü akıntıya karşı durup dokuz kez şu sözleri tekrarlamaktır: *“Dokuz ülkenin ötesindeki uzağa gitsin! Yeryüzünde yok olsun! Sonsuza dek geri dönmessin!”*.

Dolama (Paronişi): Dolama, Yılanların Şahı’nın sebebiyet verdiği bir şey olduğundan, ağrıyan parmağa deri bağlanır ve 3 kez yuvarlak ve bakır rengi yılanlar çağrılıp kovulur. Diğer bir çare; parmağa yol kenarında yetişen bitkinin geniş ve pürüzsüz yüzeyli bir yaprağının sarılmasıdır.

Koltukaltı şişliği: Eğer kişinin koltukaltında sert bir şişlik çıkarsa 9 kez şu sözler tekrarlanarak şişlik giderilir: “9 yol ötesine git!¹¹ Rüzgâr seni alıp uzağa götürsün! Geldiğin yere git! Bir ay, bir günde yok olsun!”

Sara (Epilepsi): Eğer kişi saradan muzdaripse, gömleğini alıp onu köy dışında bir direğe ya da avlu kapısına asmalıdır ki kişiye yapışan hastalık, gömleği oradan alan kişiye yapışsın (ve hastadan gitsin).

Elde kesik: Eğer kesilen yer kabuk bağlamışsa 3 kez şu sözler tekrarlanarak bundan kurtulunur: “Şişlik yok olsun! Bakır yerin dibine gitsin ve kabuk sertleşsin!”

Loğusa Ateşi: Loğusa ateşi, doğum yapan kadının üzerine kötü bir ruhun çökmesinden kaynaklanır. Loğusaya 5-7 kez şu sözlerin söylendiği su bardağından su içirilerek kötü ruhtan kurtulunur: “Kızıl bir ata binerek onun (ruhun) üzerine tırıs gideceğim, kanat çırpıracacağımı ve toynaklarını yere vurduracağımı! Lanet olası, git! Git, uğursuz! Sana karşı Her şeye Kadir Olan’a sığınırım!”

Kabakulak, göğüste sıkışma (anjina) ve difteri: Bu üç hastalık Kurbağalar Şahı'nın sebep olduğu pislikten kaynaklanır. Bu pislikler şu 3 sözün tekrarlanması ile giderilebilir: “Lyaguşka, Lyaguşka!¹² Nemli Lyaguşka, sert Lyaguş-

¹¹ Bu ifade Rus dilinde “çok uzaklara gitsin!” manasında kullanılır. (Ç.N.)

¹² Metinde *Lyaguşka* diye bahsedilen (Rusça лягушка) birçok Slav geleneğinde yılan gibi bir kralının olduğuna inanılan (Kurbağalar Şahı) “kurbağa” diye tercüme edilebilecek bir ev ruhudur. Ayrıca Slovaklar gibi bazı Slavlar her evin *Lyaguşka* şeklinde bir sahibi olduğuna inanılır ve öldürülmesi katiben yasaktır. Sorbların inancına göre (Batı Slavlarından, Almanya’da resmi azınlık statüsüne sahip halktır.) evin eşiğinde yaşayan *Lyaguşka* evi talihsizliklerden korur. İneklerin sağımında da *Lyaguşka*’nın yararlı bir etkisi olduğuna inanılır. Bazen bir *Domovoy Lyaguşka* şeklinde görünebilir. Büyük bir *Lyaguşka*, *Vodyanoy*’ün karısı şekline girebilir. *Lyaguşka* genel anlamda doğurganlık ve verimlilikle ilişkilendirilir. Bunun yanında *Lyaguşka*’ya doğrudan bakılmamalıdır. Çünkü o, kişiye bakıldığında kişinin dişlerini sayar ve dişler dökülmeye başlar. *Lyaguşka*’nın bir evde ortaya çıkışı genellikle istenmeyen bir misafirin gelmesine, talihsizliğe, evden birinin ölmesine neden olabilir. Eğer *Lyaguşka* sobanın altında oturursa ekmeğin tadı bozulur. Bu nedenle bir kadın *Lyaguşka*’yı eliyle almamalıdır. Aksi takdirde ekmeğin düzgün pişmez. *Lyaguşka* bir ölüyü canlandırabilir. Zehri bir yılanın daha güçlüdür. Fakat dünyanın yaratılışından itibaren insanları ısırması yasaktır. *Lyaguşka* genellikle ölen bir kişinin ruhu ya da vaktiz edilmeden gömülen bir çocuğun ruhu şekline bürünür. Onu öldürmek kesinlikle yasaktır. Öldürenin eli kurur, gözleri ağrır, şişer, içtiği sütü kusar, ekmeği maya tutmaz, öteki dünyada kurbağalar kendisini ısırır ve boğarlar. Bu dünyada ise öldürülen kurbağanın kendisi gece gelip kişiyi boğar ve kızın(m) güzelliğini alır. Ayrıca *Lyaguşka*’nın öldürülmesinin yağmura neden olabileceğine inanılmaktadır. Bazı yerlerde kuraklığın nedeninin *Lyaguşka*’nın su kaynağını kapatması olduğuna inanılır. *Lyaguşka* genellikle kişiyi efsunlayabilen kötü

ka, buradan git! Eğer gitmezsen seni Tanrı'nın adıyla bitiririm!". Başka bir çare de küçük bir kaşığa tuz konur, onun üstüne de bal konur. Ardından kaşığa şu sözler 3 kere tekrarlanır: *"Lyaguşka baştan, demir taştan yitsin! Sırtını buza donarak yapıştırın, göğsünü kuma yaslasın! Bir ay, bir günde gitsin!"*. Sonra parmakla bir parça bal alarak şişen bölgeye sürmek gerekir. Üçüncü çare; ağrıyan bölgeye tuzlu tereyağı sürerler ve 3 kez su sözleri tekrarlar: *"Lyaguşka, baştan; demir, taştan yitsin! Burnunu buza sırtını kuma bastırarak, ardına bakmadan, kışa aldirmeden terk et burayı!"*.

Nazar: Eğer biri, kişiye göz değdirirse ve kişi halsizleşmeye başlarsa, yavaş yavaş yanan bir meşe mantarı alınır ve hasta kişiye bu mantarın dumanı solutulur. Diğer bir çare; Göz değmesinden muzdarip kişi meşe ağacının doğu tarafından kopartılmış palamudun dumanına tutulur ve 9 kez şu sözler tekrar edilir: *"Sana (bu dumanı) üflüyorum, ey kara göz, ey koyun gözü, ey boz göz! Kem göz geldiği yere geri dönsün!"*. Üçüncü çare; 5-7 kere şu sözler tekrar edilerek nazar kovulur: *"Ey 70 kara delikanlı, sizin nazarınız bu insana değil, şu yıpranmış ayakkabıya değil! Bu kişi iyileşsin ve nazar geldiği yere geri dönsün!"*.

Frengi: Tükürükle nemlendirilmiş bir parmak küçük parçalara öğütülmüş 11 ilacın tozuna bandırılır ya da parmağa bu toz serpiştirilir. Bahsedilen 11 ilaç; karanfil, nişadır, şap, kükürt, vitriol, belila¹³, fındık vesairenden oluşur. Bu toz parmağa serpilmeden evvel toza şu sözler fısıldanır: *"Beyaz atın altında duran beyaz masa, bu masada duran yiyecek ve bal (var)! Oraya çağırılıyorsun (ey hastalık)! Oraya git, burada yapacağın hiçbir şey yok!"*.

Nefes Alamama: Bir çimdik tuz, bir çay bardağına konmalıdır. Üzerine su ilave edilmeli ve karışım bir bıçak yardımıyla saat yönünün tersine doğru karıştırılmalıdır ve şu sözler söylenmelidir: *"Tanrı'dan gelen bu ilacı kullanıyorum! Altın bir ocak, altın ocağın üstünde altın bir tava, altın tavanın üzerinde altın bir elma! Kim bu elmayı altın elle ve altın çatalla tutarsa, bu adam*

bir ruh olarak algılanır. İnanişâ göre O, ateşte yanmaz. Kendini bir *Vodyanoy* ya da *Bannik* şeklinde gösterebilir. Bkz. A.V. Gura, "Lyaguşka", *Slavyanskiye Drevnosti, Etnolingvistiçeskiy Slovar'*, T. 1-4, Ed. N.İ. Tols'toy, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1995, ss. 162-163. (Ç.N.)

¹³ Orijinal metinde *benula* olarak geçen madde, bitkisel yağlar ve diğer bağlayıcılarla beyaz boyalar oluşturan beyaz pigmentlerdir. Günlük hayatta beyaz boyalara bu pigmentler esas alınarak elde edilen yağlı boyalar da *belila* denmektedir. Suda çözünmez. Ayrıca Tiyatro makyajında ve kozmetikte kullanılan bir tür beyaz boyadır. Bkz. D. N. Uşakov, (Ed.), "Belila", *Tolkovny Slovar' Russkogo Yazıka, v 4 tomah*. T. 1, Gos. İnt Sov. Entsikl., Moskva 1935, s. 119. (Ç.N.)

yerine, nefes darlığından o acı çeksin!". Bu 3 kere söylenir ve su hasta kişiye içirilir. Diğerleri de bir kez altın, bir kez gümüş, bir kez de bakır versiyonu ile bu cümleyi tekrarlar.

Yılan sokması: Yılan sokması şu sözlerle iyileştirilir: *"Size sesleniyorum ey azizler! Yılanı kovmama yardım edin! Bu güdük, kara güdük kafalı, çift başlı erkek yılan! Kara-sarı kafalı, parlak bakır renkli, saçtan ince, kılıçtan keskin yılan! Buradan ısırığımı al ve yerine iyiliğini bırak!"*.

Köpek ısırığı: Eğer kişiyi bir köpek ısırılmışsa, köpekten bir tutam tüy kesilir ve ateşe verilerek ısırılan yere konur. Eğer köpek kuduzsa 41 evden birer kaşık su alınır ve ısırılan kişiye içirilir. Sonra 41 evden birer dilim ekmek alınır ve ısırılan kişiye yedirilir. Ancak bu ekmek(ler) kapıdan değil pencereden alınmalıdır.

Kara Hastalık (Epilepsi): Bu hastalık şu sözlerin 3 kere tekrarlanması ile iyileştirilir: *"Hey siz, 88 ak dağın altında yaşayan 88 ak yılan! Marazınızı uzaklaştırın! Onu alın ve yerine bu kişiye huzur verin!"*. Sonra aynı sözler *"kızıl yılanlar, kara yılanlar, sarı yılanlar ve mavi yılanlar"* diye tekrarlanır.

Tarafımdan incelenen Kreşin Tatarları, saydığım efsunları büyük oranda komşuları olan Müslümanlardan, Başkurlardan, Tepterlerden ve Mişer Tatarlarından almış olmakla birlikte şunları da eklerler: Müslümanların herhangi bir işe başlarken dediği gibi *"Rahman ve Rahim olan Taurı'nın adıyla"* diye başlarlar. Efsunun sonunda da *"bunlar benim sözlerim değil, Ayşe ve Fatma'nın öğütleridir."* derler. Kreşin Tatarları Ayşe ve Fatma'nın kim olduğunu bilmezler. Bu yüzden bu isimleri saydıktan sonra haç çıkarırlar.

Sıralanan iyileştirme yöntemleri, sıradan halkın büyük bir kısmı tarafından uygulanabilir. Bence bu yöntemler, Ufa Vilayeti'nin Belebey Uyezdi'ndeki Türk halk tıbbının durumu hakkında bir hükme varmak için pekâlâ yeterlidir. Oradaki din adamları-misyonerler Avrupa'nın bilimsel tıbbı hakkında bilgi sahibi olmadıklarından, Rus hekimleri de (doktorlar ve sağlık memurları) Başkurt ya da Tatar dilini bilmediklerinden, ayrıca her iki boy da çok geniş bir bölgeyi işgal ettiğinden, incelediğimiz Gayrirusların¹⁴ özellikle de tedavi için aldıkları ödemenin önemsiz miktarda oluşundan, hastaların tedavisinin daha uzun bir süre yaşlı kadınların ve ninelerin öğütleri ile devam ede-

¹⁴ Metinde *инородец* yani "yabancı" anlamına gelen *inorodets* kelimesi kullanılmıştır. Ancak yabancı şeklinde tercüme anlam karmaşası yaratacağından Rusya bünyesindeki Rus olmayan yerli halkları nitelmesi bakımından kelime Gayriruslar olarak tercüme edilmiştir. (Ç.N.)

ceğini düşünmekte yanılmayacağız. Ödenen para 3-5, bazen de 15-20 kapıktır. Bana birçok Gayrirus bana Çeremişlerin¹⁵ ve Çuvaşların hastaları çok iyi tedavi ettiklerini ve geleceği tahmin edebildiklerini söylediler. Ancak Gayrirusların dilini ve onların tedavi yöntemlerini bilmediğim için bu yöntemleri tarif edemedim.

Elimde bol sayıda, gerçek Türk efsunları metni bulunmaktadır. Bunlar bir sıraya konur konmaz ivedilikle yayımlanacaktır.

Sonuç olarak 1895-1898 yıllarında Kazan Tatarlar hakkındaki yayınlar hakkında birkaç söz söylemeyi gerekli sayıyorum. Bu yayınlar Ufa Vilayeti Belebey Uyezdi mollalarının kendilerine gelen Başkurt, Mişer Tatarı, Tepter ve Müslüman Tatar, ayrıca Çuvaş ve pagan Çeremiş hastaları iyileştirmelerine dairdir. Mollalar bana bazen de Ortodoks (Tatar, Rus, Çuvaş ve Çeremiş) hastaların kendilerine başvurduklarını anlattılar.

1897 yılında Kerimov kardeşler adına M. Çirkova'nın varisleri tarafından basılan 136 sayfalık *Dua Enam Surelerinin Hasiyeti*¹⁶ bir kitap vardır. Burada, ne kadar büyük olursa olsun günahların bağışlanmasının yanı sıra zenginlik, boğulmaktan, yangından, kılıçtan ve bıçaktan, fakirlikten ve şanssızlıktan; baş, kalp, el ve diğer birçok hastalıktan kurtulmak için okunan dualar ve efsunlar, kısa Kuran başlıkları gibi yerleştirilmiştir. Ayrıca aynı dualar ve efsunlar insanları depremlerden, şeytan musallatından ve düşman tuzaklarından kurtarır. Pek çok duanın ve efsunun o denli mucizevi özelliği vardır ki, dünyanın tüm suları mürekkebe, tüm ağaçları tüye (kaleme) dönüştürse de melekler dahi bu mucizeleri yazıp sıralayamaz. Fiyatı ucuz (6-10 kapık) ama “eşsiz bir şifa dağıtıcı” olan aynı kitapta; baş ağrısından, büyücülerin büyülerinden ve cadılardan, haset kişilerin nazarından, ölümcül silahtan, kılıçtan ve yılan zehrinden, mide sancısından vesaire koruyan, farklı, esrarlı biçimle bir araya getirilmiş Arapça harfler ve rakamlar konmuştur. Ayrıca kitapta, *Kikimora*¹⁷, *Domovoy*'ü ve alacaklıları def eden harfler ve rakamlar vardır. Tüm

¹⁵ *Çeremişler*; Türkçeye bazen Çirmişler olarak da geçmiş olup aslında Ekim Devrimi'ne dek bu adla adlandırılmış olan Doğu Fin grubuna ait küçük bir millet olup, Marilerdir. Bkz. İ. Smirnov, “Çeremisi”, *Entsiklopedičeskiy Slovar*, Haz. F.A. Brokgauz i İ.A. Efron, T. XXXVIII, Tipografiya Akts. Obşç. Brokgauz-Efron, SPB. 1903, s. 541. (Ç.N.)

¹⁶ Kitabın orijinal adı دعاء انعام سورة لرننك خاصیتی şeklinde verilmiştir. “Enam Süresinin Özelliklerini Barındıran Dua” şeklinde tercüme edilebilir. (Ç.N.)

¹⁷ *Kikimora*; Doğu Slav mitolojisinde sobaların arkasında, ormanlarda ve bataklıkta yaşayan küçük, gözle görülmez yaratıktır. “Bataklık Kikimoru, Orman Kikimoru vs. olarak türleri vardır. Bkz. S.İ. Ojegov ve N. YU. Şvedova, “Kikimora”, *Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka, Azbukovnik*, Moskva 2001, s. 667.; *Kikimora*'nın iki kökeni vardır. Ya vaftiz edilmeden ölen

bu kabalistik¹⁸ terkipler bir şeyin üzerine yazılır veya oyulur ve tılsım olarak kullanılır.

Harflerin bu tür esrarlı birleşimleri ayrı sayfalara, çok sayıda nüsha olarak basılmıştır ve genellikle *Banğa Nağu Üçün Me'sur Dualar*¹⁹ diye adlandırılmıştır. 1898'de Ş. Hüseyinov'un varisleri üniversitenin tipo-litografyasından tek seferde 50.000 nüsha basmıştır. Bu dualar uykusuzluktan, çok ağlamaktan, *Kikimora*'dan, baş ağrısından, *Domovoy*lardan ve nazarlardan kurtulmaya yarar ancak en çok çocuklarda işe yarar. Kabalist birleşimler arasında 4 Ağustos'ta 22 Ekim tarihlerinde anıları Ortodoks Kilisesi tarafından şerefendirilen Efesli 7 gencin²⁰ adı Müslümanlar tarafından tahrif edilmiş haliyle yer almıştır. Bu 7 gencin ve köpekleri Kıtmir'in adları(nın okunması), çok ağlayan çocukların susmasına yardımcı olur. Rus halkının yanlış ve çarpıtılmış dualarında sinir hastalıklarından muzdarip yetişkinlere ve uykusuzluk çeken çocuklara yardım etmesi için 7 gencin adları sayılmaktadır.²¹ Diğer Kazan Tatar kitaplarında 7 gencin adları, kişiyi düşmanlarından ve alacaklılarından kurtar-

bebekler, ölen bebekler, ölü doğanlar, prematüre bebekler, düşükler, kolları-bacakları olmayanlar "ucubeler" ya da ebeveynleri tarafından lanetlenen ve bu nedenle kötü ruhlar tarafından kaçırılan çocuklardır. İnsanlar *Kikimora*'yı başı yüksük büyüklüğünde, vücudu saman çöpü gibi incecik olan bir cüce veya bebek şeklinde hayal eder. *Kikimora*, insanlarla "oynamayı" sever. Bazen yolda terkedilmiş bir çocuk şeklinde ortaya çıkar ve insanlar tarafından merhamet görüp, ısıtılır. Ardından gerçek yüzünü göstererek onlarla alay eder ve kaçar. *Kikimora, domovoy*lar ile yakınlığı nedeni ile sobanın arkasında yaşar ve bazen gürtlü yapılarak ya da şarkı söyleyerek ev sahibini korkutur. Görünmez olma, hızlı koşma, uzağı görme yetenekleri vardır. Ne kıyafet ne de ayakkabı giyer. Sonsuza dek genç, küçük ve huzursuz kalır. En sevdiği oyuncak ipliktir. İp dolamayı, yakmayı severler. Sessiz bir gecede iplikleri eğirdiği veya düğümlediği duyulabilir. Bkz. F.A. Brokgauz ve İ.A. Efron (Haz.), "Kikimora", *Entsiklopediçeskiy Slovar*, T. XV, Tipo-Litografiya İ.A. Efrona, SPB. 1895, s. 51-52. (Ç.N.)

¹⁸ *Kabalistik*; Orta Çağ'da büyü, gizemli bilimlere, bunlarla ilgili bilgi ve ritüellere verilen addır. Ayrıca tek başına "gizemli" anlamına da gelir. Bkz. S.İ. Ojegov ve N.YU. Şvedova, "Kabalistika", *Tolkovny Slovar' Russkogo Yazıka*, Azbukovnik, Moskva 2001, s. 629. (Ç.N.)

¹⁹ Orijinali *اونچون مامور مانور دعالار* olarak geçip Çağatay Türkçesinde ve "Bana (Bu) Dualar Neden Nakledildi?" şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. (Ç.N.)

²⁰ Ashâb-ı Kehf olarak adlandırılan, ölümden sonra dirilişin bir örneği olan, uzun süre mağarada uyuyup uyanan 7 kişinin ve köpekleri Kıtmir'in kıssasıdır. İslam'ın dışındaki diğer bazı dinlerde ve efsanelerde de bu kıssa yer alır. Örneğin Ashâb-ı Kehf ile ilgili kıssa ana hatlarıyla "Efes'in yedi uyurları" adıyla Hıristiyanlıkta da mevcut olup İmparator II. Theodosios'un saltanatının otuz sekizinci yılında Efes şehrine yakın bir mağarada hiç bozulmuş bazı cesetlerin bulunması olayına dayanmaktadır. Bkz. İsmet Öz, "Ashâb-ı Kehf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 465-467. (Ç.N.)

²¹ *İzvestiya Obşç. Arh. İst. i Etm.*, T. 1, Vıp. 2, 1878, ss. 54-55, Referat. P.E. Zarinskiy. Bkz. Katanov, *ag.m.*, s. 13.

mak, malını ve canını ateşten, sudan, eşkıyadan kurtarmak, hububatını çekirgeden korumak için okurlar.

Son olarak bazı mollalar hastalarını bazen, 1895 yılında M. Çirkov'un varislerinin tipografyasında, Tetüş Uyezdi'nden bir köylü olan İbni Emin Yusuf şerefine basılan kitaba göre tedavi ederler. Kitabın adı *Haza Kitabel Tıbb Fi Hasiyet Bağdül Edviye*'dir.²²

Bu kitap Arapçadan tercüme edilmiştir ve yalnızca 16 sayfadır. Arapça nüshası Arap bir hukukçu, filozof ve doktor olan, 980-1036 yıllarında Buha-ra'da yaşayan Ebu Ali Hüseyin İbn Sina tarafından kaleme alınmıştır ve Batı Avrupa'da özellikle 15. ve 17. yüzyıllarda sık sık tekrar basımları yapılmıştır. Avrupa'da "Avicenna" olarak adlandırılan İbn Sina'nın bu kitabında, farklı ilaçların özellikleri, adları ve aynı zamanda kullanım şekilleri yer alır. Tercüman nüshaya kendisinden bazı ilaçlar ve neredeyse tüm ilaçların Rus isimlendirmelerini eklemiştir. Bu kitap, tüm efsunlardan ve tılsımlardan daha faydalı olacağı halde Müslümanlar arasında ne yazık ki çok az yayılmıştır.

Çeşitli ilaçların yanı sıra sarımsak, gaz yağı, biber, nişadır, kafur, turp, soğan, süt, balmumu, nane, nilüfer, zencefil, tarçın, muskat ve gelincik de vardır. Bu maddelerin iyileştirici özelliklerinden başka kozmetik alanındaki önemi de neredeyse her yerde kendini göstermektedir.²³

Cemiyetin Aslı Üyesi N.F. KATANOV

²² Orijinalinde هذا كتاب الطب في خاصيه بعض الادويه şeklinde geçer. Türkçeye "Bu Tıp Kitabı Bazı Edviyelerin Özellikleri Hakkındadır" şeklinde tercüme edilebilir. (Ç.N.)

²³ Şifalı bitkilerin ve diğer maddelerin Rusça, Latince, Arapça, Farsça ve Tatarca adları; Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti aslı üyesi A. K. Nasırov'un 1885-1888 tarihli Kazan Tatarca takvimlerinde yer almaktadır. Bkz. Katanov, *a.g.m.*, s. 14.

SONUÇ

Herhangi bir kültürün (özellikle geleneksel kültürün) en önemli amaçlarından biri, olumsuz doğa koşullarında toplumun hayatta kalmasını sağlamaktır. Kültürün bizi ilgilendiren yönü doğrudan hayatta kalma konusuyla ilgilidir. Şöyle ki bir halkın, toplumun ya da bölgenin kültürü; hastalıkların nedeni ve özü hakkında fikir veren, yanı sıra bitkilerle, dualarla ve özel ritüellerle tedavi yöntemleri bulan geleneksel halk hekimliğini doğrudan ve dolaylı biçimde etkilemektedir. Geleneksel halk hekimliğinin incelenmesi, yalnızca tedavi teknikleri ve yöntemleri hakkındaki bilgimizi zenginleştirmekle kalmaz, aynı zamanda bu etnik grubun doğaya ve onu çevreleyen insanlara karşı tutumu, dünya düzeni hakkındaki fikirleri hakkında benzersiz materyaller sağlar.

İnsanoğlumun tıp ile ilgili ilk uygulamaları doğum gibi gözle görülen, somut yaralanmalara yöneliktir. Gözle görülemeyen iç hastalıkların sebebini anlamakta zorluk çeken insanoğlu kendi gücünün ve bilgisinin yetmediği, anlamlandıramadığı noktalarda hastalıkları genellikle kötü ruhlara atfetmiş, tedavilerini gerek inançlarına uygun gerek kültür ve coğrafyanın elverdiği ölçüde kendince yöntemlerle yapmıştır. Bu yöntemlerin hareket ve söz ile yapıldığı Katanov'un yukarıda verdiği bilgilerden de görülmektedir. Hastalıktan kurtulma ritüellerinin kısmen tekrarlanan sayılarda yapılması gerekliliği kutsal sayılara ve şifalarına inancın olduğunu da göstermektedir. Konuya dair farklı ayrıntılara ve N.F. Katanov'un Ufa Vilayeti'ne yaptığı gezi sırasında gördüğü, kaydettiği, Başkurt ve Kreşin Tatarlarına dair geniş bilgilere yazarın diğer eserlerinden, özellikle de gezi notlarından erişebilmektedir.²⁴

KAYNAKÇA

ACIPAYAMLI, Orhan, "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 20, S. 1-2 (Ocak-Haziran), 1962, ss. 1-40.

²⁴ N.F. Katanov, "Otçyot o Poyezdke, Soverşennoy s 1 İyunya 1897 g. Po 20 Avgusta Togo Je Goda v Belebeyeyskiy i Menzelinskiy Uyezd Ufimskoy Gubernii", *Uç. Zap. Kazan. Un-ta*, C. 11, Kazan 1898, ss. 1-37; N.F. Katanov, "Otçyot o Poyezdke, Soverşennoy s 1 İyunya 1898 g. Po 20 Avgusta Togo Je Goda v Belebeyeyskiy Uyezd Ufimskoy Gubernii", *Uç. Zap. Kazan. Un-ta*, C. 7-8, Kazan 1900, ss. 1-30; N.F. Katanov, "Otçyot o Poyezdke, Soverşennoy s 1 İyunya 1898 g. Po 20 Avgusta Togo Je Goda v Belebeyeyskiy Uyezd Ufimskoy Gubernii", *Uç. Zap. Kazan. Un-ta*, C. 3, Kazan 1901 (Raporun Sonu).

- BARTHOLD, W., “Teptyar”, in Encyclopaedia of Islam, First Edition (1913-1936), Ed. M. Th. Houtsma et al. URL: https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-1/teptyar-SIM_5733. Erişim tarihi: 04.03.2023.
- BROKGAUZ, F.A. ve EFRON, İ.A. (Haz.), “Kikimora”, *Entsiklopedičeskiy Slovar*, T. XV, Tipolitoğrafiya İ. A. Efrona, SPB. 1895, s. 51-52.
- ÇIBLAK, Nilgün, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 15 (Bahar), 2004, ss. 103-125.
- GURA, A.V., “Lyaguška”, *Slavyanskiye Drevnosti, Etnolingvističeskiy Slovar’*, T. 1-4, Ed. N. İ. Tols’toy, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1995, s. 162-164.
- KATANOV, N.F., “Narodniye Sposobi Leçeniya U Başkir i Kreşyonniñ Tatar Belebeyevskago Uyezda Ufimskoy Gubernii”, *İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete*, T. XVI. Vıp. 1, Tipolitoğrafiya İmperatorskago Kazanskogo Universiteta, Kazan 1900.
- KATANOV, N.F., “Otçyot o Poyezdke, Soverşennoy s 1 İyunya 1897 g. Po 20 Avgusta Togo Je Goda v Belebeyevskiy i Menzelinskiy Uyezd Ufimskoy Gubernii”, *Uç. Zap. Kazan. Un-ta*, C. 11, Kazan 1898, ss. 1-37.
- KATANOV, N.F., “Otçyot o Poyezdke, Soverşennoy s 1 İyunya 1898 g. Po 20 Avgusta Togo Je Goda v Belebeyevskiy Uyezd Ufimskoy Gubernii”, *Uç. Zap. Kazan. Un-ta*, C. 7-8, Kazan 1900, ss. 1-30.
- KATANOV, N.F., “Otçyot o Poyezdke, Soverşennoy s 1 İyunya 1898 g. Po 20 Avgusta Togo Je Goda v Belebeyevskiy Uyezd Ufimskoy Gubernii”, *Uç. Zap. Kazan. Un-ta*, C. 3, Kazan 1901.
- LEVKİYEVSİKAYA, E. E., “Domaşnyaya Zmeya”, *Slavyanskiye Drevnosti, Etnolingvističeskiy Slovar’*, T. 1, Ed. N. İ. Tols’toy, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1995, s. 339.

LEVKİYEVSİKAYA, E.E., “Domovoy”, *Slavyanskiye Drevnosti, Etnolingvistiçeskiy Slovar'*, T. 1, Ed. N.İ. Tols'toy, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1995, s. 120-124.

MELETİNSKİY, E.M., (Ed.), “Leşiy”, *Mifologiçeskiy Slovar'*, İzd-va Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva 1990, s. 310.

MELETİNSKİY, E.M., (Ed.), “Vodyanoy”, *Mifologiçeskiy Slovar'*, İzd-vo Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva 1990, s. 127-128.

OJEGOV, S.İ. ve ŞVEDOVA, N.YU., “Kabalistika”, *Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka*, Azbukovnik, Moskva 2001, s. 629.

OJEGOV, S.İ. ve ŞVEDOVA, N.YU., “Kikimora”, *Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka*, Azbukovnik, Moskva 2001, s. 667.

ÖGER, Adem ve GÖNEL, Tuğba, “Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri”, *Turkish Studies*, C. 6, S. 4, 2011, ss. 233-248. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2821>

ÖZ, İsmet, “Ashâb-ı Kehl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 465-467.

SAMİGULOĞ, G.H., “Teptyari i Teptyarskiy Yasak v XVII – Naçale XVIII Veka”, *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No. 24(379), Vıp. 66, 2015, s. 25-30.

SMİRNOV, İ., “Çeremisi”, *Entsiklopediçeskiy Slovar'*, Haz. F. A. Brokgauz i İ.A. Efron, T. XXXVIII, Tipografiya Akts. Obşç. Brokgauz-Efron, SPB. 1903, s. 541.

UŞAKOV, D.N. (Ed.), “Belila”, *Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka*, v 4 tomah. T. 1, Gos. İnt Sov. Entsikl., Moskva 1935, s. 119.